

Аднак у любым выпадку такое тэарэтызаванне ў старажытных беларусаў і ўкраінцаў было накіравана не на стварэнне нейкай мовы, а толькі (ці ў асноўным) на выкарыстанне яе (і элементаў з іншых крыніц) дзеля дасягнення тых або іншых практычных задач. Гэта была імпліцытная тэорыя-практыка наконт таго, як ствараць і выкарыстоўваць пісьмовую мову: якія элементы ўжываць, адкуль іх браць і як адаптаваць. І толькі дзейнасць розных асоб усіх разам і прыводзіла да спантаннага тварэння пісьмовай мовы ў тым выглядзе, у якім яна цяпер вядома і дасяжна для вывучэння.

БІБЛІАГРАФІЧНЫ СПІС

- Вишенский И. Сочинения / подгот., коммент. И. П. Еремина. М.; Л., 1955. (Литературные памятники.)
- Клімаў І. П. Кірылічныя біблейныя тэксты ў кніжных сховішчах Беларусі канца XV–XVI ст. // Здабыткі: Дакументальныя помнікі на Беларусі. Мінск, 2008. Вып. 10. С. 70–85.
- Клімаў І. Сымон Будны – паляк, беларус або чалавек польска-беларускага памежжа? // Актуальныя праблемы паланістыкі. 2010; зб. навук. артыкулаў. Мінск, 2011.
- Клімаў І. П. Евангелле ў перакладзе Васіля Цяпінскага. Мінск, 2012.
- Климов И. Текстологические наблюдения над церковнославянским Евангелием по изданию белорусского протестанта В. Тяпинского второй половины XVI в. // Paleobulgaria = Старобългаристика. 2006. Год. 30. № 3. С. 49–74.
- Лексикон славенороський Памви Беринди / підгот. і вступ. ст. В. В. Німчука. Київ, 1961.
- Мечковская Н. Б. О филологической полемике в восточнославянской книжности XIV–XVII веков // Russian Linguistics. 1987. Vol. 11. С. 217–236.
- Мечковская Н. Б. «Русскими словами а словенским языком» (о языковом сознании Франциска Скорины) // Russian Linguistics. 1989. Vol. 13. С. 245–256.
- Мильников А. С. Картина славянского мира: Взгляд из Восточной Европы: Представления об этнической номинации и этничности XVI – начала XVIII века. СПб., 1999.
- Німчук В. В. Памво Беринда і яго «Лексіконь славеноросьскій і именъ тълкованіє» // Лексикон славеноросьскій Памви Беринди / підгот. і вступ. ст. В. В. Німчука. Київ, 1961. С. V–XXXVI.
- Німчук В. В. Мовознаўства на Украіні в XIV–XVII ст. Київ, 1985.
- Первольф И. Славяне, их взаимные отношения и связи. Т. 2. Славянская идея в литературе до XVIII века. Варшава, 1888.
- Прадмовы і пасляслоўі паслядоўнікаў Францыска Скарыны / склад. У. Г. Кароткі. Мінск, 1991.
- Успенский Б. А. История русского литературного языка (XI–XVII). 3-е изд. М., 2002.
- Чепіга І. Концепція літаратурнай мовы староукраїнських книжників XVI – першої половини XVII ст. // Жанри і стилі в історії української літаратурної мови. Київ, 1989. С. 79–93.
- Coseriu E. Andrés de Poza y las lenguas de Europa // Studia Hispánica in honorem Rafael Lapesa. Madrid, 1975. Vol. 3. P. 199–217.
- Covington M. A. Grammatical theory in the Middle Ages // Studies in the history of Western linguistics: In honour of R. H. Robins / eds. Th. Bynon, F. R. Palmer. Cambridge, 2010. P. 23–42.
- Górski, K. Zagadnienie słownictwa Reformacji polskiej // Odrodzenie w Polsce. 1962. T. 3: Historia języka. Cz. 2. S. 233–270.
- Klemensiewicz Z. Historia języka polskiego. 2-е wyd. Warszawa, 1974.
- Kuraszkiewicz W., Olesch R. Vorwort // Statorius, P. Polonicae grammatices institutio, Cracoviae, 1568 / ed. R. Olesch. Köln; Wien, 1980. S. V–XXXIX. (Slavistische Forschungen, 26.)
- Otwinowska B. Język – Naród – Kultura: Antecedencje i motywy renesansowej myśli o języku. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1974. (Studia Staropolskie. T. 44.)
- Statorius P. Polonicae grammatices institutio, Cracoviae, 1568 / ed. R. Olesch. Köln; Wien, 1980. (Slavistische Forschungen, 26.)
- Rothe H. Vasil Tjapinski: Theologischer Wortgebrauch, kirchenslavische und polnische Evangelienübersetzungen // Evangelije in der Übersetzung des Vasil Tjapinski um 1580: Facsimile und Kommentare / hrsg. H. Halenčanka. Paderborn; München; Wien; Zürich, 2005. S. 200–219. (Biblia Slavica. Ser. 3. Bd. 5).

Паступіў у рэдакцыю 20.10.13.

Ігар Паўлавіч Клімаў – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускай філалогіі і сусветнай літаратуры БДУ культуры і мастацтваў.

УДК 811.161.3-26'0

I. A. ГАПОНЕНКА

СПЕЦЫФІКА НОРМЫ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ XIX – ПАЧАТКУ XX ст.

Рэзюме. Обоснована теоретическая и практическая значимость исследования понятия нормы в диахроническом аспекте. Приведены доказательства факта существования нормы в белорусском литературном языке XIX – начала XX в. Обозначена материальная база формирования нормы, в частности, описана роль художественных и публицистических текстов как нормативного фундамента. Охарактеризованы основные внутриязыковые и внешние факторы, которые предопределяли хронологическую нормативную специфику. Показаны соотношения понятий *норма/вариантность* и *норма/кодификация* применительно к языку рассматриваемого периода, в том числе на разных языковых уровнях. Выявлено содержание понятия языковой нормы в белорусском литературном языке XIX – начала XX в.

Ключевые слова: норма; кодификация; вариантность; литературный язык; нормативная система; лексика; орфография.

Abstract. In the article the theoretical and practical significance of the notion of norm in diachronic aspect are validated. The proofs of the existence of norms of the Belarusian literary language of the XIX – the beginning of XX century are given. The material base of the formation of the norm are emphasized, in particular, it describes the role of art and social texts as the normative foundation. The basic intralingual and external factors, which predetermined the chronological normative specific nature, are characterized. The correlations of concepts *norm/variance* and *norm/codification* with regard to the language of the period under review (including at different language levels) are shown. Finally the meaning of concept of linguistic norm in the Belarusian literary language of the XIX and the beginning of the XX century is revealed.

Key words: norm; codification; variance; literary language; normative system; vocabulary; orthography.

У сучаснай лінгвістыцы ўсё большую актуальнасць набывае даследчы накірунак, у рамках якога мова разглядаецца не як статычная, а як жывая дзеючая з'ява з адзнакамі перманентнага развіцця. Даследаванне працэсаў моўнага функцыянавання выводзіць на першы план вывучэнне *нормы*, бо паняцце *нормы* – арганізуючы цэнтр агульнай тэорыі моўнай рэалізацыі (гл. *Общее языкознание* 1970, 564).

1. Навуковае асвятленне пытанняў моўнай нормы значнае па многіх параметрах. Асабліва важнае яно ў адносінах да літаратурнай мовы, паколькі менавіта ў гэтай сферы нарматыўныя праяўленні самыя складаныя (гл. *Едличка* 1976, 17).

З усёй шматграннай праблематыкі нормы адным з найбольш істотных аспектаў бачыцца вывучэнне яе ў дыяхронным плане, перш за ўсё таму, што літаратурныя мовы фарміруюцца ў пэўных гістарычных умовах, і на розных моўных стадыях у залежнасці ад культурна-гістарычных сітуацый могуць развівацца арыгінальныя тыпы нармалізацыйных працэсаў (гл. *Языковая норма* 1996, 11). Навукоўцы лічаць, што «неабходнасць апісання характарыстык нормы ў розныя эпохі відавочная, бо сама звалючыся літаратурнай мовы – гэта змена яе нормаў» (Киянова 2007, 1).

Акрамя таго, сучасныя нормы неправамерна ацэньваюць без ведання нарматыўнага мінулага, бо «кожная сістэма ёсць толькі відазмяненне той, што была раней, і папярэдняя стадыя наступнай». Адпаведна аб'ектыўны аналіз любой сістэмнай часткі немагчымы, «пакуль не ўсвядомлены заканамерныя адносіны, што звязваюць яе з сумежнымі сістэмамі» (Винокур 1959, 215). На думку Р. В. Вінакура, «у тым гістарычным працэсе, які ўяўляе сабой існаванне дадзенай мовы, павінны быць выдзелены пэўныя стадыі, на кожнай з каторых вывучаемая мова ўяўляе сабой сістэму, адрозную ад папярэдняй і наступнай. Кожная такая сістэма павінна быць вывучана як рэальны сродак зносінаў адпаведнага часу і адпаведнага асяроддзя...» (Винокур 1959, 215).

Даследаванне нарматыўных традыцый істотнае яшчэ і таму, што норма як літаратурна-моўны ідэал надзвычай кансерватыўная. «З усіх ідэалаў гэта адзіны, які знаходзіцца ззаду... Спасылка на традыцыю, на прэцэдэнт... першы аргумент пры спробах апраўдаць якую-небудзь шурпатаць. Нормай прызнаецца тое, што было, і часткова тое, што ёсць, але зусім не тое, што будзе... Норма ёсць ідэал ужо дасягнуты» (цыт. па: Чернов 1994, 15). Таму выяўленне пераемнай сувязі дзеючай нормы з нормай ранейшых моўных перыядаў мае значэнне ў лінгвапісхалагічным плане.

Аналіз пытанняў нормы з гістарычнага пункту погляду каштоўны і для практыкі, а менавіта практыкі моўнага будаўніцтва і стандартызацыі. Вывучэнне гісторыі нарматыўных з'яў «дае магчымасць устанавіць традыцыйныя формы і дапушчальныя межы ўмяшання грамадства ў сістэму мовы і яе функцыянавання» (Семенюк 1970, 23), што дазваляе захаваць моўна-культурную пераемнасць у ходзе моўнага ўдасканалення або рэфармавання.

Для сучаснай беларускай мовы разгляд нормы ў дыяхронным аспекце надзвычай актуальны, бо на сённяшні дзень перад беларускімі лінгвістамі ўсё яшчэ востра стаяць пытанні, датычныя моўнай стандартызацыі і нармалізацыі. У ходзе іх вырашэння абавязкова павінны ўлічвацца шляхі і ўмовы станаўлення нормы, бо «карані сучасных моўных праблем маюць значную гістарычную глыбіню» (Яворська 2002, 154). Асабліва важным бачыцца вызначэнне спецыфікі моўнай нормы ў перыяд XIX – пачатку XX ст., калі закладваўся фундамент сучаснай беларускай мовы і яе сістэмы нормаў.

2. Пры даследаванні нормы названага перыяду важна пацвердзіць сам *факт яе існавання ў тагачаснай мове*.

2.1. Перад тым, як прыступіць да аналізу гэтага пытання, неабходна акрэсліць наступныя моманты.

Па-першае, гаворка ідзе не пра норму ў найбольш шырокім сэнсе, калі яна азначаецца як аб'ектыўная катэгорыя, якая існуе незалежна ад лінгвістычных поглядаў (гл. *Филин* 1976, 6), гэта значыць калі норма фактычна прыраўноўваецца да самой мовы. Маецца на ўвазе ўзуальная норма, у дачыненні якой большасць даследчыкаў указваюць на яе сацыялінгвістычную сутнасць (гл. *Едличка* 1976; *Паулини* 1976; *Пилинский* 1976). Адлюстроўваючы сацыяльны аспект, яна знаходзіць праяўленне не толькі ў адборы і апісанні моўных з'яў, а пераважна ў сістэме іх ацэнак. Паводле тэорыі Пражскай лінгвістычнай школы, гэтая норма заключаецца ў узусе яе носбітаў, які зазнаў уплыў грамадскіх фактараў і свядомае ўмяшальніцтва лінгвістаў (гл. *Паулини* 1976, 40). На думку Г. Фаскі, норма – канкрэтная рэалізацыя сістэмы мовы, а менавіта прынятае грамадствам выкарыстанне моўных сродкаў у інтарэсах адназначных моўных зносінаў (гл. *Фаска* 1976, 93). Мадыфікацыю дадзенага меркавання можна знайсці ў Э. Касеры, паводле якога норма – сукупнасць найбольш устойлівых традыцыйных рэалізацый элементаў моўнай структуры, якія адабраныя і замацаваныя грамадскай моўнай практыкай (гл. *Общее языкознание* 1970, 555). Такая норма, прайшоўшы пэўны адбор, набывае апрацаванасць і можа быць пакладзена ў аснову літаратурнай мовы. Нават не будучы дэкрэтаванай, яна «з'яўляецца аб'ядноўваючым і цэментуючым звязком у складанай структуры літаратурнай мовы, якое надае ёй характар упарадкаванасці, выбіральнасці і абавязковасці» (Горбачевич 1978, 36).

Па-другое, паняцце нормы, як і іншыя лінгвістычныя паняцці, не ўніверсальнае, а гістарычна зменнае. А значыць, нельга прыкладаць сучасныя ўяўленні пра норму да мовы іншага храналагічнага перыяду і «ацэньваюць адну норму ў параўнанні з другой. Кожную неабходна разглядаць у перыяд яе дзеяння» (Йонке 1976, 112). Без уліку гэтага можна зрабіць памылку і пачаць прыпісваць наяўнасць сувязі літаратурнай мовы і нормы толькі для сучасных стандартных літаратурных моў, а мовы старэйшага перыяду адносіць да неўнармаваных (гл. *Русановский* 1970, 54).

* Тут і далей пераклад аўтара. – *І. Г.*

2.2. Асаблівасцю, якая на першы погляд супрацьстаіць норме, у беларускай літаратурнай мове XIX – пачатку XX ст. выступае моцная варыянтнасць, характэрная для моў перыяду фарміравання і абумоўлена наяўнай сістэмай станам такіх моўных сістэм.

«Варыянтнасць традыцыйна даследуецца ў кантэксце проціпастаўлення яе норме» (Шкраба 2004, 35). Гэтыя два паняцці ўтвараюць устойлівую апазіцыю ў многіх даследаваннях адпаведнай тэматыкі (гл., напрыклад, Падлужны 1998, 32). Аднак «на самай справе норма па сваёй сутнасці звязана з паняццем адбору, селекцыі» (Крысін 2005, 2), і той факт, што варыянты існуюць у межах нормы, не супярэчыць строгаści і адназначнасці нарматыўных устаноў. Можна прывесці шматлікія меркаванні даследчыкаў, якія сведчаць, што калі размова ідзе не пра ідэальную знакавую сістэму, а пра рэальную мову, то проціпастаўленне *норма/варыянтнасць* не з'яўляецца антаганістычным. «Канцэпт “норма” не можа існаваць і быць належным чынам асэнсаваны без наяўнасці самой магчымасці выбару спосабу выяўлення, якую забяспечвае варыянтнасць» (Шкраба 2004, 6). Варыянтнасць – іманентная неабходнасць у кожнай жывой норме, і развіццё нормы ажыццяўляецца праз варыянты (гл. Едлічка 1976, 31). Больш таго, варыянтнасць – адзін з доказаў наяўнасці нормы, бо «выбар сродкаў мае на ўвазе наяўнасць выбару» (Русановскі 1970, 54); «норма ці адхіленні ад яе праяўляюцца ў выбары суіснуючых элементаў. Дзе няма магчымасці выбару, там няма і праблемы нормы» (цыт. па: Барнет 1976, 51).

Вядомы даследчык з'явы варыянтнасці К. С. Гарбачэвіч лічыць збытоўнасць формы натуральнай уласцівасцю жывой літаратурнай мовы і ўказвае, што «пры гістарычным падыходзе варыянтнасць... выяўляецца непазбежным наступствам моўнай эвалюцыі, кантакту моў і дыялектаў, уздзеяння шматлікіх і рознахарактарных унутрысістэмных фактараў. ...Варыянтнасць – гэта не толькі спараджэнне няўстойлівасці моўных нормаў (хутчэй, наадварот, няўстойлівасць нормы – вынік вар'іравання), а і натуральны стан мовы як канкрэтна-гістарычнай з'явы, адна з унутраных праяў літаратурнай мовы, назеленай разнастайнымі культурна-гістарычнымі прыметамі» (Горбачевіч 1978, 8–9).

У лінгвістыцы ўжывальным з'яўляецца паняцце «варыянтнасць нормы», якое прыхільнікі строгаści і адназначнасці нормы маглі б палічыць своеасаблівым лінгвістычным аксюмаранам. Сутнасць яго ў тым, што «варыянтнасць вызначае спецыфіку нормаў літаратурнай мовы, а норма са свайго боку ўстанаўлівае колькасць дапушчальных варыянтаў» (Орлова 1994, 23).

Для беларускай літаратурнай мовы XIX – пачатку XX ст. паняцці *норма* і *варыянтнасць* не проціпастаўляюцца, бо менавіта ў варыянтнасці выразна выступаў стан тагачаснага моўнага дынамічнага развіцця (гл. Мова «Нашай Нівы» 2005, 14) і «менавіта ў межах варыянтнага поля адбываліся найважнейшыя працэсы, звязаныя з пачатковым перыядам станаўлення і развіцця новай беларускай літаратурнай мовы, з выпрацоўкай функцыянальных стыляў і нацыянальных нормаў» (Там жа, 3).

2.3. Другой рысай, якая вызначала беларускую моўную спецыфіку ў XIX – пачатку XX ст. і не адпавядала сучасным паняццям пра нарматыўнасць, было тое, што ў названы перыяд мова функцыянавала без апоры на слоўнікі і граматыкі. Адпаведна пры вызначэнні наяўнасці нормы ў тагачасных тэкстах востра выступае такі момант, як адрозненне нормы і кадыфікацыі.

2.3.1. Праблема палягае ў тым, што норму нярэдка цалкам атаясамліваюць з кадыфікацыяй, не адрозніваючы рэальную норму ад яе больш ці менш удалай інтэрпрэтацыі (гл. Іонке 1976, 107). Аднак гэта з'явы розныя па сутнасці. Здараецца, што яны супадаюць, але ў большасці выпадкаў нават у стандартных мовах не заўсёды знаходзяцца ў адпаведнасці. Іх поўнае прыстасаванне немагчымае, бо, як слушна сфармуляваў А. Едлічка, «норма развіваецца, а кадыфікацыя змяняецца».

Паняцце нормы суадноснае з азначэннямі *аб'ектыўны, рэгулярны, такі, якому аддаецца перавага ў сацыяльным сэнсе*, а паняцце кадыфікацыі атаясамліваецца з азначэннямі *суб'ектыўны, правільны ў моўным сэнсе* (гл. Барнет 1976, 47–48).

Праблему адрознення нормы і кадыфікацыі дакладна апісвае К. С. Гарбачэвіч, які бачыць сутнасць спрэчак «у адданні перавагі аднаму з бакоў нормы ў якасці пераважаючага: норма – гэта адлюстраванне узуса ці ацэнка узуса, норма – гэта узус, пакладзены ў аснову закона, або норма – гэта закон, які кіруе узусам (Горбачевіч 1978, 45). На яго думку, «норма – гэта не толькі сацыяльна адабраемае правіла, але і правіла, аб'ектываванае рэальнай маўленчай практыкай, правіла, якое адлюстроўвае заканамернасці моўнай сістэмы і яе эвалюцыі. Больш таго, ацэначны (прадпісваючы) бок нормы (гэта значыць кадыфікацыя. – І. Г.) па сутнасці з'яўляецца другасным, вытворным ад рэгулярна рэалізуемых магчымасцей моўнай сістэмы» (Горбачевіч 1978, 46). Б. Гаўранак увогуле бачыў паняцці *норма* і *кадыфікацыя* ўзаемаўключальнымі і характарызаваў норму як тэндэнцыю да змен і развіцця, а кадыфікацыю як яе устойлівую частку (разрадка наша. – І. Г.), зафіксаваную ў слоўніках і вучэбных дапаможніках (гл. Орлова 1994, 23).

Пры даследаванні беларускай мовы XIX – пачатку XX ст. прынцыпова важна ўстанавіць адрозненні паміж паняццямі *норма* (як моўна-грамадскі феномен) і *кадыфікацыя* (норма, прапісаная ў граматыках), бо пры іх ураўноўванні тагачаснай мове трэба ўвогуле адмаўляць у наяўнасці нормы, што аўтаматычна прыводзіла б да адмаўлення яе статусу як літаратурнай.

2.3.2. Пры вызначэнні суадносін *норма/кадыфікацыя* важна ўлічваць тое, пра які моўны ўзровень ідзе гаворка. Найбольш выразна характар гэтых суадносін адрозніваецца на арфаграфічным і лексічным узроўнях.

Арфаграфічныя і лексічныя нормы маюць даволі выразную спецыфіку па некалькіх параметрах. Перш за ўсё ў сферы арфаграфіі нормы ўстаноўленыя, а ў лексіцы – сістэмныя (гл. Фаска 1976, 94). У ходзе іх усталёўвання неадвольная роля належыць стыхійным і свядомым працэсам: для арфаграфіі роля свядомага значна больш істотная, чым для лексікі з яе адкрытай ускладненай гетэрагеннай сістэмай.

Адметнасць лексічных нормаў у параўнанні з арфаграфічнымі звязана з тым аб'ёмам матэрыялу, які падлягае нарміраванню. Як указваюць даследчыкі, інвентар лексем шырокі, а іх варыянтнасць пры ўсіх умовах значная, тыпы дыферэнцыяцыі вельмі разнастайныя. Для арфаграфіі інвентар абмежаваны, дапушчальная варыянтнасць нязначная, а дыферэнцыяцыя варыянтаў слабая (гл. Общее языкознание 1970, 562).

У выніку для названых моўных узроўняў характэрнай з'яўляецца розная ступень неабходнасці кадыфікацыі. Лексічныя нормы дастаткова вольныя, а дапушчальнасць варыянтаў лексем высокая. Больш таго, на лексічным узроўні, адмова ад варыянтаў вядзе да моўнага збяднення, а «багацце і разнастайнасць намінацыйных сродкаў служыць своеасаблівым “банкам даных”, на базе якіх фарміруецца лексічны склад мовы» (Мова «Нашай Нівы» 2005, 23). На арфаграфічным жа ўзроўні назіраюцца самыя строгія нарматыўныя патрабаванні, бо «арфаграфія – гэта ледзь не першае ў мове, на што звяртаецца нарміруючая ўвага чалавечай супольнасці» (Винокур 1959, 463). Арфаграфічныя варыянты лягчэй паддаюцца рэгламентацыі і стандартызацыі. Лічыцца, што іх можна і трэба выкараняць указамі зверху (гл. Букчина 1981, 224). Адпаведна з гэтым склаўся пункт погляду, што арфаграфію, у адрозненне ад мовы ў цэлым, дапушчальна атаясамліваць з кодэксам (гл. Фаска 1976, 96; Ицкович 1968, 11).

Аднак гэты тэзіс не мае адназначнай падтрымкі ў навуковым асяродку. Многія даследчыкі падкрэсліваюць, што абсалютызацыя правапіснай правільнасці неправамерная. Да арфаграфічных нормаў, як і да нормаў іншых моўных узроўняў, могуць прыкладацца такія паняцці, як *канвенцыйнасць* (гэта значыць умоўнасць, заснаванасць на дамоўленасці, традыцыі) і *рэлятывіўнасць* (адноснасць) (гл. Яворська 2002, 200).

Арфаграфія, «нягледзячы на этымалагічнае значэнне гэтага тэрміна, якое перашкаджае мысліць яе ў адрыве ад прынцыпу ўпарадкаванасці моўнага ўжывання» (Винокур 1959, 463), як любая іншая моўная галіна, не павінна абавязкова быць нармалізаванай у сучасным сэнсе. Р. В. Вінакур лічыць, што «гэтая дысцыпліна павінна вывучаць арфаграфічныя факты ў іх узаемнай суадноснасці з боку ўтвараемай імі сістэмы, якая ўвогуле знаходзіцца ў фактах гісторыі мовы», і што «можна і трэба вывучаць арфаграфічныя факты ў іх аб'ектыўнай дадзенасці, незалежна ад таго, якімі правіламі ўжывання яны прадываляюцца і ў якой ступені ўвогуле адпавядаюць тым ці іншым правілам» (Винокур 1959, 463).

Уяўленне пра арфаграфічныя нормы, як пра нормы, якія фарміруюцца не ў граматычных сачыненнях, а ў выніку грамадска-ўсвядомленага і ўзаконенага практыкай адбору, адлюстроўваючы сабой арфаграфічны узус (гл. Каверина 2010, 4), асабліва справядлівае ў дачыненні да мовы на ранніх стадыях развіцця, у тым ліку беларускай літаратурнай мовы XIX – пачатку XX ст. У тагачаснай мове варыянтныя, у прыватнасці індывідуальныя, праявы былі магчымымі не толькі ў лексіцы, але і ў галіне арфаграфіі*, што ў сучасных умовах расцэнвалася б як памылка. Але ў дыяхронным плане гэта не перашкаджае трактаваць некадыфікаваную беларускую арфаграфію разглядаемага перыяду ў суадносінах з паняццем нормы.

Такім чынам, калі лічыць, што «норма можа быць прадстаўлена ў выглядзе суіснуючых варыянтаў» (Мыркін 2002, 18) і не ставіць знак роўнасці паміж нормай і кадыфікацыяй на любым моўным узроўні, то апраўданым будзе прызнаць існаванне нормы ў беларускай літаратурнай мове XIX – пачатку XX ст.

3. Наступнае пытанне – *дзе норма знаходзіла праяўленне*. «У новы час стабільнасць моўнай нормы дасягаецца шляхам выпрацоўкі ўсеагульна прызнанага моўнага кодэкса перш за ўсё ў выглядзе нарматыўнай граматыкі, а затым у выглядзе падручнікаў і дапаможнікаў, якія на яе абапіраюцца» (Алексеев 1987, 34). У сітуацыі, калі нарматыўныя дапаможнікі не могуць выступаць як сродак захавання і перадачы нормы, адзінай базай кадыфікацыі становіцца ўзорны (на самых ранніх этапах моўнага развіцця – кананічны) тэкст (гл. Языковая норма 1996, 13).

У беларускай мове разглядаемага перыяду норма якраз і адлюстроўвалася ва ўзорных тэкстах, якія фактычна выконвалі функцыю калі не кадыфікацыі, то моўнай стабілізацыі. У ролі такіх узораў у XIX – пачатку XX ст. маглі выступаць перш за ўсё мастацкія тэксты. На думку многіх даследчыкаў, мастацкая літаратура адыгрывае выключную ролю ў нармалізацыйных працэсах па прычыне сваёй спецыфічнасці. Гэта характэрна не толькі для беларускай мовы, а і для іншых моў. Напрыклад, Р. В. Вінакур указваў, што «на канцавым пункце руху рускай мовы да агульнанацыянальнай нормы вядучая роля выпала на долю рускага мастацкага маўлення» (Винокур 1959, 99).

Мастацкая літаратура выступае нарматыўным фундаментам за кошт таго, што на ранніх этапах моўнага развіцця менавіта на старонках мастацкіх твораў мове штодзённага ўжытку адводзіцца яе законнае першыства ў пісьменстве, а таксама адабраюцца ці адхіляюцца моўныя новаўвядзенні. «Дзякуючы высоўванню на першы план нацыянальнай мастацкай літаратуры, літаратурная мова новага часу

* Варта заўважыць, што такі факт не з'яўляецца спецыфічна беларускім. Напрыклад, даследчыкі адзначаюць, што ў рускіх дарэвалюцыйных лексікаграфічных выданнях дапускаліся арфаграфічныя варыянты. Я. Грот, маючы на ўвазе рускую мову XIX ст., у прыватнасці пісаў: «Не толькі кожны часопіс, але і амаль што кожны некалькі выдатны пісьменнік прытрымліваецца свайго правапісу» (Винокур 1959, 222). А ў рускіх дарэвалюцыйных слоўніках прыводзіліся арфаграфічныя варыянты з пэўнымі паметами: *более правильный, допустимый, по Гроту рекомендуется* (гл. Букчина 1981, 220).

набывае сваё адзінства» (Алексеев 1987, 42) і пачынае выразна адлюстроўваць нарматыўны стандарт.

К. С. Гарбачэвіч таксама лічыць, што на першым месцы сярод пісьмовых крыніц, якія варта выкарыстоўваць у якасці асноўнага матэрыялу ў даследаваннях нарматыўна-гістарычнага характару, стаіць мастацкая літаратура. Ён прыводзіць наступныя аргументы: «па-першае, словаўжыванне пісьменнікаў, якія валодаюць у максімальнай ступені “ацэначным пачуццём” (паводле азначэння Л. У. Шчэрбы. – *І. Г.*), бліжэй за ўсё да ідэалу моўнай нормы, і, па-другое, у мастацкай літаратуры канцэнтруюцца элементы розных стыляў (падмоў)» (Горбачевич 1978, 5–6).

Іншыя даследчыкі ўказваюць, што хоць у мастацкай літаратуры і дзейнічаюць моцныя індывідуальныя моманты, якія накладваюцца на агульныя тэндэнцыі моўнага развіцця, усё ж тут апрацоўка мовы ідзе надзвычай інтэнсіўна, аспярэджваючы іншыя функцыянальныя сферы (гл. Семенюк 1970, 39).

Для беларускай мовы роля мастацкай літаратуры ў працэсах нармалізацыі надзвычай важная яшчэ і таму, што гэтая стылёвая разнавіднасць складае асноўную частку пісьмовай спадчыны разглядаемага перыяду.

Тагачасныя беларускія пісьменнікі ажыццяўлялі першасную селекцыю варыянтаў, якія прадастаўляла моўная сістэма, і сваім аўтарытэтам праз індывідуальнае ўжыванне адабраных формаў і слоўных адзінак спрыялі іх замацаванню ў агульнамоўнай практыцы. Невыпадкова ў лінгвістычнай літаратуры прыняты, які ў перыяд фарміравання мовы можа прэтэндаваць на статус нарматыўнага, азначаецца наступным чынам: «Пішы, як пішучь добрыя пісьменнікі» (Йонке 1976, 114).

Уплыў на станаўленне нормы аказвалі не толькі аўтары, але і рэдактары мастацкіх выданняў, якія «па сваёй прафесійнай прыналежнасці з’яўляюцца носьбітамі найбольш рэпрэзентатыўных уяўленняў пра моўную норму. Абраныя рэдактарамі варыянты пашыраюцца ў апублікаваных тэкстах, уплываючы на грамадскія ўяўленні пра правільнасць мовы» (Яворська 2002, 172). Калектыўная нарматворчасць разглядаемага перыяду, будучы стыхійнай, не была пры гэтым хаатычнай, менавіта дзякуючы таму, што беларускія выдаўцы і рэдактары выконвалі ролю своеасаблівых «лоцманаў» у нарматыўным «моры». У XIX ст. аўтарскія напісанні карэктываліся мінімальна і траплялі ў друк без выдавецка-рэдактарскай апрацоўкі, фактычна ў нязмененым выглядзе. На пачатку ж XX ст., калі ў Пецярбургу, Вільні і Мінску ствараюцца буйныя выдавецтвы і выдавецкія аб’яднанні, арыентаваныя на выданне беларускамоўнай літаратуры, нарматыўны працэс набывае больш рэгулюемы характар. У выдавецтвах пры рэдагаванні рукапісаў рэдактары або выдаўцы апрацоўвалі разнародны рознадзялектны матэрыял з мэтай нівеліраваць аўтарскія асаблівасці. Яны свядома адбіралі і ўводзілі ў пісьмовае ўжыванне пэўныя рысы дыялектнага або індывідуальнага характару, замацоўваючы іх у якасці нормы. Гэтыя нормы паступова набывалі статус абавязковых у межах пэўнага выдавецтва і, акрамя таго, становіліся арыенцірам і для пісьменнікаў, якія пачыналі афармляць свае творы на ўзор вядучых выдавецтваў. Іншымі словамі, пры адсутнасці адзінага каардынацыйнага нарматыўнага цэнтра выдавецтвы становіліся свайго роду заканадаўцам пісьмовых нормаў. Сістэматычна і рэгулярна займаючыся выданнем беларускамоўнай літаратуры, яны забяспечвалі прамую пераемнасць у літаратурна-пісьмовых традыцыях і тым самым спрыялі планамернаму і стабільнаму развіццю мовы.

На пачатку XX ст. у працэс нармалізацыі ўключыліся і перыядычныя выданні, якія можна ацэньваць як «асаблівы ўплывовы фактар адукаванасці» (Сорокин 1976, 190). Мова перыядычнай прэсы пранікальная, найменш кансерватыўная, жывыя тэндэнцыі ў ёй выступаюць найбольш непасрэдна і выразна (гл. Жовтобрюх 1970, 3), таму фарміраванне нормы ў такіх тэкстах працякае вельмі актыўна.

Такім чынам, можна лічыць, што ў беларускай мове XIX – пачатку XX ст. паступова сфарміравалася сур’ёзная матэрыяльная база, дастатковая для таго, каб дэскрэптыўная норма натуральнай (жывой, народна-дыялектнай) мовы трансфармавалася ў прэскрэптыўную норму літаратурнай мовы – аснову для пазнейшай кадыфікацыі.

4. Вывучэнне нарматыўнай праблемы будзе няпоўным без высвятлення таго, у якіх умовах складаецца норма.

Пры фарміраванні нормы, як і ў выпадку з іншымі моўнымі з’явамі, уплывовымі аказваюцца дзве групы фактараў – інтра- і экстралінгвістычныя, прычым унутранае і знешняе тут пранікае адно ў другое.

З унутрымоўных рыс непасрэдна на асаблівасці нормы ўздзейнічае лакальная і функцыянальная арыентацыя мовы, яе адносіны да традыцыі і ступень замкнёнасці (гл. Языковая норма 1996, 12). Акрамя таго, спецыфіка нормы звязана з агульным моўным патэнцыялам. У прыватнасці яго неамагеннасць (неаднароднасць дыялектнай асновы, наяўнасць элементаў чужых моўных сістэм) ускладняе шлях да стабілізацыі нормы (гл. Брозович 1976, 132).

Беларуская літаратурная мова разглядаемага перыяду характарызувалася функцыянальнай вузкасцю, своеасаблівымі адносінамі з моўнай традыцыяй (пераемнасць паміж старой і новай літаратурнай мовай ажыццяўлялася праз пасрэдніцтва вусна-дыялектнага маўлення), арыентаванасцю на рознатэрытарыяльныя народныя гаворкі, наяўнасцю надзвычай цесных сувязяў з польскай і рускай мовамі, элементамі якіх мелі шанс вольнага (і нават адвольнага) уключэння ў беларускую моўную сістэму. Адапаведна ўнутрымоўныя фактары нельга назваць спрыяльнымі для станаўлення нормы ў беларускай літаратурнай мове XIX – пачатку XX ст.

Знешнія абставіны функцыянавання мовы ўплываюць на норму больш істотна. Як сцвярджае Р. В. Вінакур, «сувязь мовазнаўства з гісторыяй з'яўляецца несумненнай... і агульныя лінгвістычныя законы – гэта на самай справе гістарычныя законы...» (Вінокур 1959, 215). Паводле новых падыходаў да мовы як да адаптыўнай сістэмы (гэта значыць здольнай змяняць свае функцыянальныя магчымасці ў залежнасці ад змянення знешніх умоў) любы нарматыўны працэс можна разглядаць як «рэакцыю сістэмы на выклікі асяроддзя (экстралінгвістычныя фактары)» (Кулікова 2004, 12).

Тыпалогія нармалізацыйных працэсаў, на думку даследчыкаў, увогуле знаходзіцца ў прычынна-выніковых адносінах з экстралінгвістычнымі фактарамі, найбольш важны з якіх – наяўнасць і форма дзяржаўнасці (гл. Исаев 1970, 324). На думку В. П. Русак, «моўнае адзінства, якое знаходзіць выразнае праяўленне ва ўзнікненні пісьмовай літаратурнай мовы, дасягаецца, калі літаратурная мова становіцца сродкам зносін ва ўсіх сферах грамадскага жыцця, гэта значыць афіцыйнай мовай дзяржавы» (Русак 2008, 142). Менавіта гэты фактар у асноўным спрыяе «вылучэнню пэўнай сацыяльнай праграмы выкарыстання мовы» (Грановская 1976, 14). У выніку моўная норма актыўна фарміруецца і характарызуецца аб'ектыўнасцю і імператыўнасцю пры падтрымцы дзяржаўных інстытуцый. Калі ж дзяржава не зацікаўлена ў нармалізацыі або увогуле процідзейнічае ёй, шансы нормы на актыўнае станаўленне мінімізуюцца. Больш таго, патрабаванні моўнай палітыкі могуць прыводзіць да свядомай забароны многіх жывых і правільных фактаў (гл. Горбачевич 1976, 149), з-за чаго нарматыўныя працэсы запавольваюцца або набываюць незаконмерны накірунак.

У беларускай мове XIX – пачатку XX ст. пры адсутнасці беларускай дзяржаўнасці і ўвогуле прызнання самастойнасці беларускай мовы з боку расійскіх улад, дзеянні якіх прадвызначалі моўную палітыку* на Беларусі, адлюстравалася менавіта апошні варыянт пазамоўнага ўздзеяння. Натуральна, што гэта негатыўна адбівалася на тагачасным беларускім нарматыўным працэсе.

5. Даследчыкі нарматыўнай праблемы ўказваюць, што разнастайныя знешнія і ўнутраныя фактары ўплываюць на характар нормы апасродкавана. У залежнасці ад іх камбінацыі фарміруецца тая ці іншая моўная сітуацыя, у адпаведнасці з якой складваецца пэўны тып літаратурнай мовы з канкрэтнымі нарматыўнымі асаблівасцямі (гл. Едличка 1976).

Тыпалогія літаратурных моў пры гэтым устанаўліваецца на падставе сістэматызацыі не структурных моўных прымет, а функцыянальных асаблівасцей. Спробы скласці такую класіфікацыю былі ажыццёўлены, напрыклад, Д. Брозавічам (для славянскіх моў), М. Гухман (без абмежаванняў пэўнай групай моў). Найбольш прыдатнай для дыяхронных даследаванняў падаецца класіфікацыя А. Едличкі, якая засноўваецца на наступных крытэрыях: а) стан літаратурнай мовы з пункту погляду выпрацаваннясці стылёвых пластоў; б) палажэнне літаратурнай мовы ў сістэме формаў нацыянальнай мовы, у прыватнасці яе адносіны да нелітаратурных фармацый; в) склад моўнай супольнасці і яе ўзаемаадносіны з літаратурнай мовай; г) існаванне кантактных з'яў у узусе літаратурнай мовы, абумоўленых кантактамі літаратурных моў, якія функцыянуюць у камунікатыўнай прасторы адзінага дзяржаўнага ўтварэння (гл. Едличка 1976, 24–25).

Паводле гэтых параметраў беларуская літаратурная мова XIX – пачатку XX ст. вызначаецца наступнымі характарыстыкамі: а) не ўсе яе стылёвыя пласты развіліся ў аднолькавай ступені: пры дастатковай харчаванасці мастацкай і публіцыстычнай стылёвых разнавіднасцей навуковая і дзелавая сферы знаходзіліся на пачатковай стадыі станаўлення; размоўны варыянт літаратурнай мовы таксама яшчэ ў поўнай ступені не акрэсліўся; б) апазіцыю літаратурнай мове складаў не яе размоўна-бытавы варыянт, а дыялектныя формы; в) кола носьбітаў літаратурнай мовы было абмежаваным (як у колькасным плане, так і ў адносінах да сацыяльнага складу гаворачых); г) вельмі ўплывовым з'яўляўся фактар кантакту з іншымі літаратурнымі мовамі (найперш рускай і польскай), паколькі ў разглядаемы перыяд беларуская мова развівалася не проста паралельна з названымі мовамі, а ва ўмовах іх фактычнага статуснага і функцыянальнага дамінавання.

Норма літаратурнай мовы такога тыпу мела наступныя характарыстыкі.

Паводле арыентацыі на моўныя сродкі. Норма беларускай літаратурнай мовы XIX – пачатку XX ст. адрознівалася скіраванасцю на народна-размоўныя формы. Такая асаблівасць у прынцыпе ўласцівая норме любой мовы ў перыяд яе зараджэння. У беларускай сітуацыі гэтаму спрыяла і стылёвая спецыфіка тагачаснай мовы, а таксама тое, што мова фактычна вырастала з гаворак. Развіццё нормы адбывалася за кошт таго, што на народна-дыялектную аснову, дзякуючы намаганням літаратараў, рэдактараў, часткова навукоўцаў, прыжыўляліся функцыянальна новыя элементы: наватворы, у тым ліку семантычнага характару, запазычаныя, індывідуальна-аўтарскія моўныя знаходкі. Паступова прынцып XIX ст. «пішы, як гаворыць народ» у пачатку XX ст. замяняўся ўжо ўпам'янутым вышэй прынцыпам «пішы, як пішуць добрыя пісьменнікі» (гл. Йонке 1976, 114), а таксама намецілася тэндэнцыя пераходу да прынцыпу «пішы, як агульнапрынята».

Паводле ўзроўню самастойнасці. Паколькі ў беларускім камунікатыўным асяродку XIX – пачатку XX ст. дастаткова выразна адчувалася прысутнасць чужой нормы (польскай і рускай), норма беларускай літаратурнай мовы непазбежна зазнала іншамоўны ўплыў. Аднак чужыя нарматыўныя ўзоры, як правіла, не былі манапольнымі, а ўяўлялі сабой толькі адзін з нарматыўных варыянтаў, прычым часцей за ўсё

* Падрабязней пра асаблівасці моўнай палітыкі і моўнай сітуацыі на Беларусі ў XIX – пачатку XX ст. гл.: Гапоненка 2011.

слабы. Такім чынам, у разглядаемы перыяд фактар моўнага кантакту ў нарматыўным працэсе дзейнічаў, але не быў вызначальным, адпаведна з чым назіраўся заўважальны рух да фарміравання незалежнай уласнамоўнай агульнанацыянальнай нормы.

Паводле свядомага стыхійнага і свядомага кампанентаў у нарматыўным працэсе. Развіццё тагачаснай нормы ішло двума цесна звязанымі шляхамі: па ходу стыхійнай рэгламентацыі ў працэсе ўжывання і ў выніку свядомага адбору моўных сродкаў. У беларускай мове XIX – пачатку XX ст. гэтыя накірункі нарматыўнага станаўлення даволі арганічна сыходзіліся і ўзамадапаўняліся, што можна лічыць станоўчым фактам, бо «менавіта... спалучэнне спантаннага і рэгулюемага працэсаў забяспечвае вылучэнне на пэўным этапе развіцця мовы пэўнай сукупнасці «ўзорных» рэалізацый моўнай сістэмы, гэта значыць прыводзіць у канчатковым выніку да ўстанаўлення літаратурнай нормы» (Общее языкознание 1970, 574). Стыхійны кампанент пры адсутнасці афіцыйных мэтавых устаноў на нармалізацыю ўсё ж быў пераважаючым, а формы свядомага ўздзеяння на норму на пачатковым этапе моўнага развіцця яшчэ не вызначаліся разнастайнасцю і навуковай абгрунтаванасцю.

Паводле адпаведнасці пэўнаму этапу моўнага планавання. З усіх этапаў моўнага планавання корпуса (выбар нормы, кадыфікацыя, устанаўленне кадыфікаванай нормы, удасканаленне і далейшая распрацоўка) перыяд XIX – пачатку XX ст. у беларускай літаратурнай мове быў часам выбару нормы (normselection) (гл. Яворська 2002, 156). Норма ў такой літаратурнай мове яшчэ не столькі выпрацоўвалася, колькі выяўлялася (Пилинский 1976, 164). А. І. Падлужны лічыць увогуле, што «на пачатковым перыядзе новага беларускага друку стыхійна выпрацоўваліся толькі тэндэнцыі пазнейшага ўнармавання» (Падлужны 1998, 28).

Паводле ступені імператыўнасці. Норма беларускай літаратурнай мовы XIX – пачатку XX ст. характарызувалася невысокім узроўнем абавязковасці і вялікай варыянтнай разнастайнасцю, што натуральна ва ўмовах адсутнасці нарматыўных кодэксаў і шырокай аўдыторыі карыстальнікаў нормы. Тагачасную норму мэтазгодна лічыць хутчэй *дыспазіцыйнай*, гэта значыць такой, якая прапануе выбар з некалькіх варыянтаў. Нарматыўнасць такога тыпу праяўлялася ў тым, што ў межах нормы прапаноўвалася не бясконцае мноства варыянтаў, а іх сфарміраваны закрыты спіс. У адных выпадках варыянтныя формы былі аднолькава верагоднымі і канкурыравалі між сабой на роўных, у другіх – у варыянтным радзе ўжо выяўлялася «моцнае звязно», што адлюстроўвалася ў відавочным колькасным пераважанні адной з формаў. Прэстыжнасць таго ці іншага варыянта прадвызначалася яго ўжывальнасцю, што цалкам заканамерна, бо, па словах І. Ягіча, «менавіта ўжыванне – апошняя інстанцыя, якой нельга не пакарыцца» (цыт. па: Мыркин 2002, 44).

На аснове вялікай колькасці выкарыстанняў адпаведных элементаў у пісьмовай практыцы былі сфарміраваны пэўныя правілы, у выніку чаго беларуская літаратурная мова XIX – пачатку XX ст. адрознівалася арганізаванасцю, у ёй назіралася тэндэнцыя да паслядоўнага абагульнення і стварэння агульных рыс. Адпаведна моўная норма беларускіх тэкстаў XIX – пачатку XX ст. падпадае пад наступнае азначэнне: «Норма вызначаецца ступенню ўжывання пры ўмове аўтарытэтнасці крыніц» (цыт. па: Ицкович 1968, 39).

Працэс станаўлення адзінай нормы ў беларускай літаратурнай мове XIX – пачатку XX ст. насіў складаны і непроста лінейны характар. У цэлым тагачасную норму можна назваць *слабай* ці *слаба развітай* (гл. Фаска 1976, 94–95), *лабільнай*, *расплывістай*, *са слаба акрэсленымі*, *хісткімі межамі* (гл. Брозавич 1976, 137). Але відавочна, што гэта быў асноўны перыяд складвання агульнанацыянальнай беларускай мовы, калі пачынае актыўна праяўляць сябе тэндэнцыя да сістэмнага моўна-нарматыўнага ўпарадкавання.

БІБЛІЯГРАФІЧНЫ СПІС

- Алексеев А. А. Пути стабилизации языковой нормы в России XI–XVI вв. // Вопр. языкознания. 1987. № 2. С. 34–46.
- Барнет В. Языковая норма в социальной коммуникации // Проблемы нормы в славянских литературных языках в синхронном и диахронном аспектах. М., 1976. С. 47–69.
- Брозавич Д. Об общих и специфических особенностях узусной и кодификационной языковой нормы в славянском мире // Проблемы нормы в славянских литературных языках в синхронном и диахронном аспектах. М., 1976. С. 128–138.
- Букчина Б. З. Орфографические варианты // Литературная норма и вариантность. М., 1981. С. 215–233.
- Винокур Г. О. Избранные работы по русскому языку. М., 1959.
- Гапоненка І. А. Моўная палітыка і моўная сітуацыя на Беларусі ў XIX – на пачатку XX ст. // Весн. БДУ. Сер. 4. № 2. 2011. С. 50–55.
- Горбачевич К. С. Вариантность слова и языковая норма. Л., 1978.
- Горбачевич К. С. Литературно–традиционные нормы и речевой стандарт в литературном русском языке // Проблемы нормы в славянских литературных языках в синхронном и диахронном аспектах. М., 1976. С. 149–162.
- Грановская Л. М. Развитие лексики русского литературного языка в последней трети XIX – начале XX в.: автореф. дис. ... д-ра филол. наук. М., 1976.
- Едличка А. Проблематика нормы и кодификации литературного языка в отношении к типу литературного языка // Проблемы нормы в славянских литературных языках в синхронном и диахронном аспектах. М., 1976. С. 16–39.
- Жовтобрюх М. А. Мова украінської періодичної преси (кінець XIX – пачаток XX ст.). Київ, 1970.
- Исаев М. И. Нормализационные процессы в языках разных социолингвистических типов // Общее языкознание. Формы существования языка, функции, история языка. М., 1970. С. 315–325.
- Ицкович В. А. Языковая норма. М., 1968.
- Йонке Л. Проблематика нормы хорватского литературного языка в синхронном и диахронном аспектах // Проблемы нормы в славянских литературных языках в синхронном и диахронном аспектах. М., 1976. С. 107–116.

- Каверина В. В. Становление русской орфографии в XVII – XIX вв.: правописный узус и кодификация: автореф. дис. ... д-ра филол. наук. М., 2010.
- Киянова О. Н. Проблемы языковой нормы русских летописных текстов конца XVI–XVIII вв.: автореф. дис. ... д-ра филол. наук. М., 2007.
- Крысин Л. П. Языковая норма и речевая практика // Отечественные записки. 2005, № 2 (23). <http://www.strana-oz.ru/2005/2/yazykovaaya-norma-i-rechevaya-praktika>.
- Куликова Э. Г. Норма в лингвистике и паралингвистике: автореф. дис. ... д-ра филол. наук. Краснодар, 2004.
- Мова «Нашай Нивы» (1906–1915). Варыянтнасць. Сінанімія / В. П. Лемцюгова і інш.; пад рэд. В. П. Лемцюговай. Мінск, 2005.
- Мыркин В. Я. Языковая норма: узус и кодификация. Архангельск, 2002.
- Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка / под ред. Б. А. Серебренникова. М., 1970.
- Орлова А. И. О статическом и динамическом аспектах нормы // Формирование норм русского литературного языка XVIII века. Ижевск, 1994. С. 23–25.
- Падлужны А. І. Праблемы варыянтнасці беларускай літаратурнай мовы // Беларуская мова ў другой палове XX стагоддзя: Матэрыялы Міжнар. навук. канф. (Мінск, 22–24 кастр. 1997 г.). Мінск, 1998. С. 28–32.
- Паулини Е. Кодификация литературного языка и употребление нелитературных средств // Проблемы нормы в славянских литературных языках в синхронном и диахронном аспектах. М., 1976. С. 40–69.
- Пилинский Н. Н. Некоторые особенности развития норм украинского литературного языка // Проблемы нормы в славянских литературных языках в синхронном и диахронном аспектах. М., 1976. С. 163–172.
- Русак В. П. Языковая норма и языковая политика // Взаимодействие и взаимопроникновение языков и культур: состояние и перспективы: Материалы междунар. науч. конф. (Минск, 20–21 марта 2008 г.). в 2 ч. Минск, 2008. Ч. 1. С. 142–144.
- Русановский В. М. Вопросы нормы на разных этапах истории литературного языка // Вопр. языкознания. 1970. № 4. С. 54–65.
- Семенюк Н. Н. Формирование литературных норм и типы кодификационных процессов // Общее языкознание. Формы существования языка, функции, история языка. М., 1970. С. 23–45.
- Сорокин Ю. С. К вопросу о сложении литературной нормы в русском языке XVIII века // Проблемы нормы в славянских литературных языках в синхронном и диахронном аспектах. М., 1976. С. 180–191.
- Фаска Р. Норма серболужицкого языка и её кодификация // Проблемы нормы в славянских литературных языках в синхронном и диахронном аспектах. М., 1976. С. 93–106.
- Филин Ф. П. О языковой норме // Проблемы нормы в славянских литературных языках в синхронном и диахронном аспектах. М., 1976. С. 6–15.
- Чернов В. И. Языковая норма и некоторые особенности развития грамматической системы // Формирование норм русского литературного языка XVIII века. Ижевск, 1994. С. 15–22.
- Шкраба І. Р. Варыянтнасць у сучаснай беларускай мове: Структурна-граматычны і функцыянальна-дынамічны аспекты. Мінск, 2004.
- Яворська Г. М. Прескрептивна лінгвістика як дискурс: мова, культура, влада. Київ, 2002.
- Языковая норма. Типология нормализационных процессов / отв. ред. В. Я. Порхомовский, Н. Н. Семенюк. М., 1996.

Паступіў у рэдакцыю 26.06.13.

Ірына Алегаўна Гапоненка – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры гісторыі беларускай мовы.

УДК 811.161.3'38

Г. І. КУЛЕШ

ЧАСТОТНАСЦЬ УЖЫВАННЯ ДЗЕЯСЛОВАЎ У БЕЛАРУСКІХ ЗАКАНАДАЎЧЫХ ТЭКСТАХ XX ст.

Рэзюме. Прослежываецца частотнасць ужывання глаголаў як паказатэля морфалагічнай спецыфікі мовы законаў. Асноўнай прычынай несавпадзення колькасных параметраў у паралельных беларуска- і рускамоўных тэкстах з'яўляюцца граматычныя асаблівасці мовы. Кромі таго, большае лічба глаголаў у пераказных (беларускіх) законадальных дакументах 1920–1930 гг. па параўнанню з іх арыгіналамі стала вынікам некаторых пераказных трансфармацый, якія ажыццяўляліся з мэтай дасягнення празрачнасці зместу юрыдычных фармуліровак. Пачынаючы з другой паловы XX в. адзначаецца паступенная граматычная уніфікацыя пераказнага тэкста з арыгінальным. Сніжэнне лічбы ужывання глаголаў у беларускамоўных тэкстах законаў адбылося за ліч большага распаўсюджвання суфіксальных адглагольных іменнаўражэнняў з абстрактным значэннем і канструкцый з вытворнымі, пераважна адметнымі, прадметамі.

Ключевые слова: мова законадальных актаў; глагол; адглагольныя іменнаўражэнні; пераказныя трансфармацыі; граматычная уніфікацыя.

Abstract. Frequency of the use of verbs as an indicator of morphological specificity of the laws language was observed. The main reason for the discrepancy between the quantitative parameters in parallel belarusian and russian texts are grammatical features of language. In addition, a greater number of verbs in the translated (belarusian) legal documents of 1920–1930 compared to their originals was the result of some translation transformations, which were carried out with the aim of achieving the transparency of the content of legal language. Since the second half of the XX century the gradual unification grammar translated text with the original text was marked. Reducing the number of verbs in the belarusian law texts was due to the increasing spread of verbal nouns suffixed with an abstract meaning and structures derived pretexts primarily denominative.

Key words: language of the law acts; the verb; the verbal noun; transformations in the translation; grammatical unification.

Граматычныя сродкі, у адрозненне ад лексіка-семантычных, агульныя для ўсіх функцыянальных стыляў (гл. Солганік 2000, 175). Аднак у адпаведнасці з пэўнымі камунікатыўнымі мэтамі ў кожным стылі яны выкарыстоўваюцца па-свойму. У сувязі з гэтым важным паказчыкам для характарыстыкі моўных асаблівасцей, акрамя адметных спосабаў прымянення гэтых сродкаў, выступае частотнасць іх ужывання (гл. Комарова 2000, 6). Для выяўлення спецыфікі стылю, на думку некаторых даследчыкаў, найбольш яскравай параметральнай прыметай выступаюць суадносіны выкарыстання назоўнікаў і дзеясловаў і працэнт іх ад агульнай колькасці словаў ужывання (гл. Кожына 1972, 140). Заканадаўчым